

หน้าที่ทางสังคมของพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว และการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม :
ศึกษาเฉพาะกรณี บ้านดงทอง ตำบลดงทอง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร

นางสุศรี กัลยาณพันธ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญามนุษยวิทยามหาบัณฑิต

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2539

ISBN 974-633-263-5

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

The Social Function of Rituals Concerning with Rice-Growing
and Culture Change : A Case Study of Ban Dongthong,
Tambon Dongthong, Muang District, Yasothon Province

Missis Suksri Kalchanphan

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts

Department of Sociology and Anthropology

Graduate School

Chulalongkorn University

1996

ISBN 974-633-263-5

หัวข้อวิทยานิพนธ์

หน้าที่ทางสังคมของพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว และการเปลี่ยนแปลง
ทางวัฒนธรรม : ศึกษาเฉพาะกรณี บ้านดงทอง ตำบลดงทอง
อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร

โดย

นางสุศรี กัลชาญพันธ์

ภาควิชา

สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

อาจารย์ที่ปรึกษา

รองศาสตราจารย์ ดร.งามนิศ สัตย์สงวน

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญามหาบัณฑิต

สันติ อุดมธรรม

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ดร.สันติ อุดมธรรม)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

สุนัตรา สุกภาพ.....ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ สุนัตรา สุกภาพ)

งามนิศ สัตย์สงวน.....อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร.งามนิศ สัตย์สงวน)

นิเทศ ตินณะกุล.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นิเทศ ตินณะกุล)

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ด้วยความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจากบุคคลหลายท่าน ซึ่งผู้วิจัยมีความซาบซึ้ง และใคร่ขอขอบคุณทุกท่านที่ได้มีส่วนช่วยเหลือ แนะนำ และให้ความร่วมมือในการทำวิจัย

ผู้วิจัยได้รับความกรุณาอย่างสูงจาก รองศาสตราจารย์ ดร.งามนิศ สัตย์สงวน ที่ได้กรุณาได้รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา และได้กรุณาให้ความช่วยเหลือ โดยให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์อย่างสูง ได้สนับสนุนด้านทุนการศึกษา ทั้งยังได้ตรวจแก้ไขปรับปรุงข้อบกพร่องต่างๆ ตลอดจนให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งเสร็จสิ้นการทำวิจัย ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ สุนัตรา สุภาพ ที่ได้กรุณาได้รับเป็นประธานกรรมการในการสอบวิทยานิพนธ์ และยังได้ให้คำแนะนำในการแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ เป็นอย่างดี พร้อมกันนี้ผู้วิจัยขอกราบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นิเทศ ตินณะกุล ที่ได้กรุณาได้รับเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ตลอดจนให้คำแนะนำที่ดีเยี่ยมซึ่งเป็นประโยชน์อย่างสูงต่อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

นอกจากนี้ ในการเก็บข้อมูลที่สนามวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากพี่น้องชุมชนดงทอง จนทำให้งานวิจัยครั้งนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี จึงขอขอบคุณชาวดงทองทุกท่านเป็นอย่างสูง

หากวิทยานิพนธ์นี้เป็นประโยชน์ต่อผู้ที่ศึกษาหาความรู้มากหรือน้อยเพียงใด ผู้วิจัยขอน้อมแต่คุณแม่บุญอยู่ สุทธิสงค์ ผู้ล่วงลับ ซึ่งให้ทุกอย่างแก่ชีวิตของลูก พระคุณของท่านนั้นย่อมอยู่เหนือการกล่าวขอบคุณใด

สุขศรี กัลชาญพันธ์

สารบัญ

		หน้า
	บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
	บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
	กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
	สารบัญตาราง.....	ญ
	สารบัญภาพ.....	ฎ
	บทที่	
1	บทนำ.....	1
	ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาวิจัย.....	1
	วัตถุประสงค์ในการศึกษาวิจัย.....	3
	ขอบเขตของการศึกษาวิจัย.....	3
	ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	3
	แนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา.....	3
	กรอบแนวคิดที่เกี่ยวข้อง.....	6
	กรอบที่ใช้ในการศึกษา.....	14
	สมมติฐานในการศึกษา.....	15
	นิยามศัพท์.....	16
	ระเบียบวิธีวิจัย.....	17
	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	19
2	บ้านแดงทอง : ลักษณะทางกายภาพ ประชากรและวัฒนธรรมของชุมชน..	42
	ลักษณะทางกายภาพ.....	42
	การคมนาคมติดต่อกับภายนอก.....	47
	ประวัติความเป็นมาของชุมชน.....	48
	สถานที่สำคัญของหมู่บ้านแดงทอง.....	49

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ลักษณะทางประชากร.....	56
ลักษณะทางวัฒนธรรมของชุมชน.....	61
ระบบครอบครัวและเครือญาติ.....	61
ระบบเศรษฐกิจ.....	68
ระบบการเมืองการปกครอง.....	80
ระบบการศึกษา.....	82
ระบบศาสนาและความเชื่อ.....	85
ระบบสาธารณสุขและการแพทย์.....	94
ลักษณะบ้านเรือน.....	97
การแต่งกาย.....	100
อาหาร.....	102
การนันทนาการ.....	103
กลุ่มทางสังคม.....	104
ชีวิตประจำวัน ประเพณีพิธีกรรมในรอบปี.....	106
3 พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวในหมู่บ้านดงทอง.....	119
รูปแบบของพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว.....	169
เวลาที่เกี่ยวข้องกับการทำพิธีกรรม.....	171
เครื่องมือทำนา.....	175
พันธุ์ข้าวพื้นบ้านและวงจรชีวิตของต้นข้าว.....	179
ขบวนการทำนาปลูกข้าวแบบพื้นบ้าน และพิธีกรรมเกี่ยวกับ การปลูกข้าว.....	182
4 การเปลี่ยนแปลงในพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวในหมู่บ้านดงทอง...	196
ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว...	196
การเปลี่ยนแปลงในปัจจัยการผลิตข้าว.....	205

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
การเปลี่ยนแปลงในพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาปลูกข้าว	
หลังการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี.....	211
พิธีกรรมและขบวนการทำนาปลูกข้าวหลังการเปลี่ยนแปลง	
ทางวัฒนธรรม.....	233
5 ผลการวิจัยและการนิรนัยสมมติฐาน.....	242
สมมติฐานข้อ 1.....	242
สมมติฐานข้อ 2.....	247
สมมติฐานข้อ 3.....	248
สมมติฐานข้อ 4.....	254
สมมติฐานข้อ 5.....	257
สมมติฐานข้อ 6.....	260
ผลกระทบอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว..	266
แนวโน้มในอนาคตของพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว.....	269
6 สรุปผลการวิจัย ปัญหาการวิจัย และข้อเสนอแนะ.....	273
บรรณานุกรม.....	276
ภาคผนวก.....	282
ภาคผนวก ก	283
ภาคผนวก ข	292
ภาคผนวก ค	309
ประวัติผู้เขียน.....	312

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
2.1	โครงสร้างของอายุประชากร บ้านดงทอง ตำบลดงทอง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร.....	56
2.2	พื้นที่ทำนาของชาวบ้านดงทองจำแนกตามหลังคาเรือน.....	69
2.3	ร้อยละของจำนวนหลังคาเรือน จำแนกตามอาชีพ.....	79
2.4	สถานที่ศึกษา ระดับการศึกษา และช่วงอายุของชาวบ้านดงทอง.....	83
2.5	จำนวนของผู้ที่จบการศึกษาในระดับต่างๆ.....	83
2.6	จำนวนผู้ที่กำลังศึกษาในระดับการศึกษาต่างๆ.....	84
2.7	ลักษณะที่อยู่อาศัยของชาวบ้านดงทอง.....	99
2.8	จำนวนหลังคาเรือนที่มีเครื่องไฟฟ้าอำนวยความสะดวกภายในบ้าน.....	99
2.9	จำนวนของยานพาหนะจำแนกตามหลังคาเรือน.....	100
3.1	การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลุกข้าวตามเดือนทางจันทรคติ และตามเดือนปฏิทินสากลของชาวบ้านดงทอง ตำบลดงทอง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร.....	174
3.2	ความสัมพันธ์ของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านกับพื้นที่ปลูก ช่วงเวลาปักดำ ช่วงเวลาเก็บเกี่ยวและอายุของต้นข้าว.....	179
3.3	ความสัมพันธ์ระหว่างฤดูกาล เดือน พฤติกรรมการทำนา และพิธีกรรม เกี่ยวกับการปลุกข้าวของชาวบ้านดงทอง ตำบลดงทอง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร.....	193
4.1	ร้อยละของการปฏิบัติพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลุกข้าวในระดับ ครอบครัว.....	232
5.1	ร้อยละของพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลุกข้าวในระดับครอบครัวที่ยังถือปฏิบัติ และเลิกถือปฏิบัติ.....	243
5.2	พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลุกข้าวในระดับชุมชนที่ยังถือปฏิบัติ และเลิกถือปฏิบัติ.....	249

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่		หน้า
5.3	สภาพแวดล้อมของชุมชนมีผลกระทบและ ไม่มีผลกระทบต่อพิธีกรรม เกี่ยวกับการปลุกข้าว.....	254
5.4	นวัตกรรมที่ไม่ใช้วัตถุมีผลกระทบต่อระดับพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลุกข้าว..	260
5.5	นวัตกรรมที่เป็นวัตถุที่มีผลกระทบต่อระดับพิธีกรรม.....	265

สารบัญรูปภาพ

รูปภาพที่		หน้า
2.1	โรงเรียนบ้านดงทอง ตำบลดงทอง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร.....	50
2.2	เด็กๆ ที่ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านดงทอง ตำบลดงทอง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร.....	51
2.3	สินค้าพื้นบ้านที่ชาวบ้านนำมาวางขายที่ตลาดสดบ้านดงทอง.....	52
2.4	ศาลปู่ตาบ้านดงทอง ตำบลดงทอง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร.....	54
2.5	พระธาตุดงทอง ตำบลดงทอง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร.....	55
2.6	ชายชาวบ้านผู้สูงอายุ ทำหน้าที่ดูแลบ้านให้ลูกหลาน.....	60
2.7	การแต่งงานของหนุ่มสาวบ้านดงทอง.....	64
2.8	สวนผักที่ชาวบ้านดงทองปลูกเพื่อขาย.....	73
3.1	พ่อบ้านหรือผู้สูงอายุ ทำพิธีเอาฝุ่นใส่ना.....	120
3.2	ข้าวพันก้อนร้อยเป็นวงแขวนบนสายรุ้ง.....	121
3.3	ชาวบ้านบางคนรดน้ำ บางคนสาดน้ำให้ผีปู่ตา.....	123
3.4	ผู้นำทำพิธีกรรมจัดเครื่อง เช่นสรวงแก่ผีปู่ตา.....	130
3.5	พ่อบ้านและแม่บ้านทำพิธีเลี้ยงปู่ตาหรือพ่อปู่ตา.....	132
3.6	การไถแยกนาแบบดั้งเดิม.....	134
3.7	การไถแยกนาเป็นรูปกากบาททุกครั้ง.....	134
3.8	ขบวนนางรำ เชิญขอฝนในวันบุญบั้งไฟ.....	138
3.9	พระภิกษุสงฆ์และชาวบ้านร่วมกันสวดคาถาปลาช่อนและเทศน์พยากรณ์คาถา..	142
3.10	ชาวบ้านดงทองตั้งนั่งกลองเพื่อเสี่ยงทายขอฝน.....	144
3.11	ชายที่เป็นผู้นำทำพิธีกรรมกล่าวสักเคเทวดาในพิธี เชิญแม่ นางตั้ง.....	147
3.12	หญิงชาวบ้านที่เข้าร่วมพิธีกรรม ใช้มือทั้งสองข้างแตะปลายไม้.....	148
3.13	หญิงชาวบ้านช่วยกันกล่าวชม และใช้น้ำหอมประพรมตามตัวเซียงซ้อง...	150
3.14	เจ้าของนาได้ปักกกแยก 9 ต้น พร้อมด้วยหมาก 2 คำ บุหรี่ 2 กอก...	152
3.15	เจ้าของนาได้จัดอาหารคาวหวาน เสื้อผ้า กำไล และบ้านให้แก่ ผีตาแยกในพิธี เลี้ยงผีตาแยกหลังปักค่านาเสร็จจ.....	155

สารบัญรูปภาพ (ต่อ)

รูปภาพที่	หน้า
3.16 ห่ออาหารคาวหวาน และห่อหมากพลู บุรี ที่ชาวบ้านนำไปให้ผีตาแฉง แม่ธรณี แม่โพงสพที่นา.....	157
3.17 หิ้งหรือโถงกบกล้วยใช้ทำพิธีบูชาแม่โพงสพที่บ้าน.....	159
3.18 เจ้าของนาทำพิธีเลี้ยงตาแฉง โดยแบ่งข้าวเปลือก และจัดหมากพลู บุรี ให้แก่ตาแฉง.....	166
3.19 คราด ไถ และคันไช้วิดน้ำเป็นเครื่องมือสำคัญในการปลูกข้าว.....	176
3.20 ตั่งนวดข้าว เป็นเครื่องมือสำคัญในการนวดข้าว.....	178
3.21 แปลงหวานกล้ำ จะปรับผิวดินให้เสมอกัน มีน้ำขังขึ้นแฉะ.....	184
3.22 แสดงการปักดำต้นข้าวตามแถวต่างๆ เป็นหน้ากระดาน.....	185
4.1 นาข้าวหอมมะลิของชาวบ้านดงทอง.....	201
4.2 การไถแฉกนา ตามรูปแบบที่ 1.....	215
4.3 การไถแฉกนา ตามรูปแบบที่ 2.....	216
4.4 การไถแฉกนา ตามรูปแบบที่ 3.....	217
4.5 การไถแฉกนา ตามรูปแบบที่ 4.....	217
4.6 พิธีสวดคาถาปลาค้อ และพิธีเทศน์พยากรณ์คากมีเพียงคนเฒ่าคนแก่ เท่านั้นมาร่วมในพิธีกรรม.....	220
4.7 ชาวบ้านปักกกแฉกมากกว่า 9 ต้น และไม่มีเครื่องเช่นสังเวช.....	222
4.8 เจ้าของข้าวทำพิธีเอาข้าวขึ้นยุ้ง โดยบูชาข้าวด้วยขัน 5.....	227
4.9 ข้าวเปลือกที่บรรจุในกระสอบยุ้ง ถูกเก็บไว้ใต้ถุนเรือน.....	228